

## **ХАЛҚ ЎЙИНЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИ**

**Шахноза Кунгирова**

Ўзбекистон Давлат Жисмоний Тарбия ва  
Спорт университети ўқитувчиси

### **Аннотация.**

Миллий халқ ўйинларининг тарихига назар ташлайдиган бўлсак, халқ ўйинлари, халқнинг турмуш тарзи, меҳнат фаолияти ҳамда маъший ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда пайдо бўлганлигига гувоҳ бўламиз. Мақолада ибтидоий даврлардан бошлаб, халқ ўйинларининг тарихий тараққиёт босқичлари таҳлилий асосда ёритиб берилган. Шунингдек, халқ ўйинларининг ўзига хос хусусиятлари аниқ мисоллар асосида баён этилган.

**Калит сўзлар:** халқ ўйинлари, турмуш тарзи, этномаданият, анъанавий ўйинлар, маънавий бойлик, жисмоний тарбия, чаққонлик, чидамлилиқ, топқирлик, чавандозлик ўйинлари, жисмоний машқлар.

Мамлакатимиз ижтимоий ҳаётининг турли жабҳаларида, сунги тўққиз-ўн йил ичида рўй бераётган туб ўзгаришлар халқимизнинг ўтмиш маданиятига, халқ ўйинларига бўлган қизиқишини янада оширмоқда.

Ўтмиш авлодларимиз кўпинча халқ севиб, турли сабаблар туфайли ўйналадиган анъанавий ўйинларга катта эътибор қаратган. Аксарият халқ ўйинлар бизни узоқ ўтмишга, кўҳна тарихга, маданиятимиз ва санъатимизнинг сарчашмаларидан баҳраманд бўлишга чорлайди. Мамлакатимиз ҳудудида яшаган, кўчманчи ва ўтроқ халқларнинг бой этномаданияти ва турмуш тарзи билан таништиради.

Ота-боболаримиздан бизга мерос қолган маънавий бойлик шу қадар бой ва ранг барангки, у бизнинг тарбиявий фаолиятимизда битмас-туганмас манба ҳисобланади. Улардан фойдаланиш ва фарзандларимизни ҳам жисмонан, ҳам маънан соғлом вояга етказиш бугунги куннинг энг долзарб вазифасидир. Жисмоний тарбия бола организмнинг ҳар томонлама гармоник ривожланишини, унинг бақувват, кучли бўлиб ўсишнинг таъминлайди. Соғлом танда соғ ақл деган мақол бежизга айтилмаган. Ўтмиш ота боболаримиз танни чиниқтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратишган ва бунинг учун болаларни жуда ёш чоғида турли жисмоний машқларни маҳорат билан бажаришга ўргатишган.

Шу ўринда халқ ўйинлари тараққиётнинг барча босқичларида ўз даври одамларининг ҳаёти, турмуш тарзи, меҳнат шароити, миллати, дини ва бошқа ўзига хос белгиларини ўзида мужассамлаштирган. Ўйинлар иштирокчилардан чаққонлик, чидамлилиқ, топқирлик, ғайратлилиқ, кучлилиқ каби сифатларга эга бўлишни талаб этган. Халқ ўйинлари аجدодлар турмуш тарзи, меҳнат фаолияти, тарбияси, эришган ютуқларини ўзида акс эттирган. Улар соғлом авлодни шакллантирувчи тарбия воситаси ва баркамол авлодни ижтимоий-руҳий ҳамда ақлий ривожланишига хизмат қилиб келган.

Дастлабки ўйинлар инсониятнинг болалиги бўлган териб ейиш даври билан боғлиқлиги фикримиз исботидир. Кейинчалик ўйинлар мундарижасига овчилик, чорвачилик, деҳқончилик, ҳунармандчилик билан боғлиқ турлари кириб келдики, бу ҳаётий жараёнлар, яшаш учун ҳаракат қилиш, интилиш билан боғлиқдир. Таъбир жоиз бўлса, бу ўйинлар ўша даврдаёқ одамларнинг табиат инжиқликларига дош беришларига, турли касалликларни енгиб ўтишларига замин ҳозирлаб борди.[1.]

Аксарият халқ ўйинлари қадим ўтмишдаёқ турли қавмлар ўртасидаги куч синашувлар, мусобақалар ҳамда байрам томошалари, халқ сайилларининг ўтказиб келинганлиги натижасида вужудга келган. Халқ ўйинлари асосан икки хил кўринишда мавжуд бўлган: Булар турли байрам тадбирлари мобайнида уюштириладиган оммавий ўйинлар ҳамда болалар ўйнайдиган оммабоп ўйинлар. Бундай ўйинларда асосан иштирокчиларнинг ёши, жинси, сони инобатга олинган. Шунингдек йил фаслларида келиб чиққан ҳолда ҳам турли ўйинлар ташкил этилган.

Ўйинларда теварак-атрофда юз бераётган воқеа ҳодисалар сюжетлари жонлантириб борилган. Сюжетлар одамларнинг ҳаёти билан бевосита боғлиқ ҳолда шаклланган. Ўйинлар инсонни маънан, ахлоқий, эстетик жиҳатдан тарбиялайди. Чунки ўйинлар жамият ҳаётида меҳнатдан кейинги ҳодиса саналади. Ибтидоий замонларда эса одамлар ўйинлар орқали овчилик жараёнларини акс эттирганлар.

Қадимда халқ ўйинларида иштирокчиларнинг ёши, эътиқоди кўп ҳам эътиборга олинмаган. Асосан, чаққонлик, жасурлик каби куч талаб қилинадиган халқ ўйинлар ҳамда мусобақалар ўтказиб турилган. Бу даврларда халқ ўйинларининг кўпқари, пойга, кураш, тош кўтариш, камондан ўқ узиш, кўчқор уруштириш, хўроз уриштириш каби бир қатор турлари кенг тарқалган.

Тадқиқотчилар, Х.Абдуназаров, Х.Эрмаков, А.Хидировларнинг “Ўзбек миллий халқ ўйинлари ва анъаналари орқали талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш” мақоласида “Миллий маданиятимизнинг серқирра кўринишларидан ҳисобланган халқ ўйинлари ва томошалари алоҳид эътиборга моликдир. Миллий мерос ўзининг келиб чиқишига кўра узоқ тарихга эга бўлиб, аجدодларимиз ижодий салоҳияти, маънавий ва жисмоний ривожланиш эҳтиёжлари

негизиде яратилган ва бугунги кунда ҳам ана шу мақсадларга амал қилиб келмоқда.” [2.] деган асосли фикрлар айтишган.

Шу ўринда халқ ўйинларининг пайдо бўлишига эътибор қаратадиган бўлсак, “ўйин”нинг ўзи нима? нима сабабдан қадимда одамлар турли ўйинлар ўйнашган? деган, саволлар пайдо бўлади.

Аввало, ўйинлар – халқнинг табиий ҳамда тарихий эҳтиёжи сифатида шаклланган, яъни ҳар бир шахс ўйинга нисбатан ўзида эҳтиёж сезган. Яъни ўйинлар, инсонларнинг меҳнат фаолиятларидан, маъший турмуш-тарзи ҳамда ижтимоий муҳитдан келиб чиққан ҳолда кашф этилган.

Ана шу нўқтаи, назирдан ёндашадиган бўлсак, халқ ўйинларини қўйидагича таснифлаш мумкин. Яъни, ўйин иштирокчиларнинг ёшига нисбатан (болалар, ўсмирлар, катталар), жинсга нисбатан (ўғил, қиз болалар ёки эркек ва аёллар), мавсумга нисбатан (баҳорги, қишги, ёзги, кузги), ўйналадиган жойга нисбатан (майдон, сув, хона), касбга нисбатан (деҳқон, хунарманд, чорвадор ва бошқа), ҳудудга нисбатан (шимолий, жанубий, шарқий ёки шимолий).

*Халқ ўйинларини ўзига хос хусусиятларига ҳамда мазмун-моҳиятига қараб, қўйидагиларга бўлиш мумкин:*

- овчилик ўйинлари (Ганг, Жамбил, Лаппак, Ошиқ, Хаппак, Чиргизак ва бошқа);
- чўпон ўйинлари (Тўптош, Кўтарма тош, Эчки ўйин, Чўпон ва шоқол, Қадама таёқ, Чиллик, Подачи, Чанта, Чув-чув ва бошқа);
- хунармандлик ўйинлари (Дандарак, Чархпалак, Беш бармоқ, Пақиллоқ, Ланка, Чиғириқ, Узук солди, Варрак, Сартарош, Кўз боғлар ва бошқа);
- деҳқончилик ўйинлари (Палахмон, Жон бургам, Сомон сепди, Чанок ўйин, Шафтоли шакар, Кўриқчи ва бошқа);

- тақлидий ўйинлар (Хола-хола, Топалоқ, Ким олади-ё, Айик ўйин, Оқсоқ турна, Босари, Асалари, Ғозлар ва бошқа);
- ҳаракатли ўйинлар (Чўнка шувок, Чим отиш, Ким тез, Хуркач, Туфалоқ, Чори чамбар, Сичқон-мушук, Ёғоч оёқ, Дурра солиш, Ҳалинчак ва бошқа);
- сўз ўйинлари (Ким чаққон, Болқон-болқон, Ботмон-ботмон, Жуфтми-тоқ, Оқ қуёним аломат, Оқ теракми, кўк терак, Пирр этди ва бошқа);
- йиғин ўйинлари (Гап-гаштак, Тўпиқ ўйин, Подшо-вазир, Подшо-ўғри, Арши аъло ва бошқа);
- кураш ва у билан боғлиқ ўйинлар (Миллий кураш, Полвонбозлик, Елкада кураш, Бел олиш кураши ва бошқа);
- чавандозлик ўйинлари ( Чавгон, Улоқ-кўпкари, Пиёда пойга, Олтин қобок, Шоғулоқ, Қиз қувиш, Эшак минди ва бошқа).

Шундан келиб чиқиб, соғлом авлодни тарбиялаш жараёнига миллий халқ ўйинларини фаол татбиқ этиш лозим. Негаки, миллий халқ ўйинлари асрлардан асрларга ўтиб келган, халқнинг доно тажрибасини ўзида жамлаган, руҳият, танани чиниқтириш чоралари сифатида асрий синовлардан ўтган, қанчалаб саркардалар-у, халқ қаҳрамонларининг камолга етишида муҳим вазифаларни адо этган.

Ҳозирда жисмоний тарбия фанидан таълим стандарти талаблари асосида ишлаб чиқилган дастурларда миллий халқ ўйинларига ҳам спорт машғул-отлари қаторида жой ажратилган. Бироқ бу билан чекланиб қолмаслик, таълим-тарбия жараёнига халқ ўйинларининг турли усулларини фаол татбиқ этиш зарур. Нафақат дарсларга, балки синфдан ташқари тадбирларга ҳам ушбу ўйинларни изчил жорий этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки, халқ уйинлари:

- ёшларни жисмонан, руҳан соғлом қилиб тарбиялайди;

- ўқувчи-ёшларда халкимизга хос бағрикенглик, ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, тамойилларини қарор топтиради;

- таълим жараёнларларида ҳаракатчанлик, юқори кайфият, машғулотларни изчил ўзлаширишга иштиёқ ўйғотади;

-Ўйинлар орқали халқнинг қадимий анъана ва урф-одатлари авлоддан-авлодга етиб келади;

-Ўйинларда акс этган доно сўзлар, ахлоқий қоида ва меъёрлар ёшларда одоб-ахлоқ тамойилларини шакллантиради.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, халқ ўйинлари ҳудудлараро ўзаро кўпдан-кўп фарқли жиҳатларга ҳам эга. Масалан, биргина “Чиллак” ўйини турли ҳудудларда турлича кўринишларда шакланган. Ёки “Ошиқ” Нурота тумани олис қишлоқларида болаларнинг энг севимли ўйинларидан бўлиб, пахтачилик, ғаллачилик одамларнинг асосий касб-кори бўлган ҳудудларда учрамайди. Демак, бу ўйин чорвачилик ҳаёт тарзи бўлган кишиларнинг болалари ўртасида пайдо бўлган ва ривожланган. Бўш вақтни фойдали, мазмунли ўтказиш мақсади ҳосиласи сифатида шакланган ўйиннинг болаларни жисмоний чиниқтиришдан ташқари зийрак, ҳалол ва ростгўй бўлишга ўргатишда аҳамияти катта.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, кўплаб ўйинлар жисмоний фаолликни ошириб, соғлом турмуш тарзини тарғиб этади. Халқ ўйинларини бугунги кунда ўрганиш, баъзи унутилаётганларини қайта тиклаш, уларни ёшларни жисмоний чиниқтириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук инсонлар қилиб тарбиялашда фойдаланиш долзарб вазифалардандир. Шундай қилиб, миллий қадриятларимиз орасида алоҳида ўрин тутган халқ ўйинларидан тарбиявий восита сифатида мунтазам фойдаланишимиз, шу билан ёшларимизни ҳам маънавий, ҳам жисмоний чиниқтиришимиз лозимлигини унутмайлик.

Ўзбек халқ ўйинлари нафақат кўнгил очиш воситаси, балки миллий маданиятни сақлаш ва янги авлодга етказишнинг самарали усули ҳисобланади. Улар орқали ёшлар нафақат жисмонан соғлом бўлишади, балки маънавий жиҳатдан ҳам бойиб боради. Бу ўйинлар асрлар давомида сақланиб келаётган халқ руҳи ва ҳаёт фалсафасини акс эттиради ва ҳар бир ўзбек учун азиз мерос сифатида қадрли ҳисобланади.

**Адабиётлар.**

- 1.Мардонова Г. А. Ўзбек миллий ўйинлари -Т.: Bookmany print, 2022.3-б.
- 2.Олий ўқув юрти талабалар гуруҳларида маънавий тарбияни ташкил қилиш муаммолари, республика илмий назарий ва амалий конференцияси материаллари, Бухоро, 2008 йил, 209-бет.